

4.

A török alatt községeink újra felélednek és gyarapodnak. — A város nagyobb és nagyobb bérleti összegekért birja azokat. — Aztán török bérlők kezére jutunk. — A püspökök is dézmát szednek. — A Móré-féle birtokokat a király Zay és társainak adományozza. — Cs. Kende P. és Mágocsy Gáspár Vásárhely, Kéltóráros és R.kopáncs ügyében óvást tesznek. — Miksa király az erdélyi fejedelmet a tiszai részekből kiszorítja, de az anyaország nem csatolta vissza magához, csak földesuraink útján maradt fen a kapcsolat. — A Losonczy lányok felujtják jogaikat a városhoz. — Mágocsy G. Ujvárost és P.kulast birja. — Mosóczy püspök dézmálása. — Városunk és községeink ismét pusztulásra jutnak. — A kóbor katonák és hajduk zsarolásai. — Ez utóbbiak állandó réme az országnak, de minden párt szemében szükséges roszak.

1568—1592.

Gyulával ledőlt az utolsó bástya is, mely a török hódítást az alföldön némiképen tartóztatta, de egyszersmind nyugodalmasabb idő is következett községeinkre, mert ettől fogva a törököt kevésbé lehetett ingerelni és háborgatni magyar tartományai birásában. Gyulába, miután azt János-Zsigmond akarta, de nem tudta megváltani, muzulmán őrség vettetett. Általában a fejedelem mindinkább tért vesztett Magyarhonban, s Miksa is rajta volt, hogy őt csupán Erdélyre szorítsa vissza, mialatt azonban az új szultántól, Szelimtől, sürgősen békéért esedezett, melyet csak hosszú alkudozás után nyerhetett meg Drinápolyban, mégpedig úgy, | 1568. febr. hogy abba János-Zsigmond is belefoglaltatott. Ily

viszonyok között a lakhelyeiről elriasztott jobbágy-ság ismét visszatért azokba, mi annál könnyebben történt, mert a tatárok, legalább a mi vidékünkön, nem égették fel a házakat. Más honnan menekülők is telepedtek le községeinkbe, úgyhogy ezek ily módon néhány év leforgásával nem kis mértékben meggyarapodtak, mit a házak számainak és a török kincstári bérleti összegeknek emelkedéséből tudunk. Vásárhely már a gyulai veszedelmet megelőzőleg egy félévvel maga vette ki a hozzátartozó 17 falu bérletét egy évre 235 481 | 1566. apr. akcseért,¹ vagyis 3 924 régi magyar aranyért, melyet azonban a közbejött pusztítás miatt bizonyára nehéz volt megfizetni. Ezért a következő évben az árverésen már nem is jelentkezett, hanem Szinán Ali és Abdi bin Ali sztambuli lakosok vették át a bérletet, mint legtöbbet ígérők, 936 400 akcse-ért, vagyis 15 607 magyar aranyért, három esztendőre.² E határidő leteltével újabb három évre Ahmed bin Hasszán szolnoki vitéz kezére ment át a bérlet, ki azért egy millió akcsét fizetett.³ Mindenki előtt világos lehet, hogy ily rengeteg összeget nem pusztaságban, hanem jó helyzetben levő s csakis nagy jövedelmet biztosító javak után ajánlhatott és fizethetett a vállalkozó. A vásárhelyi kúlszíni bérlet ezen helyiségekre terjedt ki: Vásárhely város, Bökény, Tőke, Szentlászló faluk, Szentés város, »Csobád« falu, Ujváros, Derekegyháza, Szentgyörgy, Szegvár, Gorsa, Szentkirály, Körtvélyes, Már-

¹ Az akcse kis ezüst pénz, melyből ez időben 60-at számítottak egy magyar aranyba, vagyis 2 frt 15 pénzbe. (Vélics, Török defterek, I. 4. IV. lap.)

² Vélics, Defterek, II. 364. (Az árverési jkv.)

³ U. o. II. 392. (A bérletjegyzék 1570. apr. 22-ről.)

tély, Mindszent, Kéktóráros, Apór és »Margan« faluk, összesen 839 házzal.¹

A békés idők helyreálltával megjelentek a magyar hatóságok emberei is, hogy a lakosságtól a régi törvényes szolgáltatásokat bekivánják. Vármegyei hatóság ugyan nem létezett, sem a pozsonyi kamara rovói, kik az adót behajthatták volna, nem közelíthették meg a helyeket: de a püspökök megkísérelték a tizedet, habár potom áron községenként haszonbérbe adni. A váci püspök dézmaszedője feljárta széles egyházmegyéjének alföldi részeit. A pestmegyei községek általában fizettek, a szolnokmegyeiek kevésbé, Nagytúr kivételével — mely 45 forintot szolgáltatott be, — Csongrádmegye általában hátralékban maradt, mert a dézmaszedő »sem mire kellő« volt.² Valószínű, hogy a 1568. czimzetessé vált csanádi püspökök sem jártak jobban, Rómába legalább azt irták, hogy egész egyházmegyéjük török kézben van s nekik csekélységet, vagy semmit sem jövedelmez.³ A földesurak szintén megmozdultak, hogy jogukat érvényesítsék a török alatt megizmosodott községek irányában. Csulai Mór é László ez időtájon halván el, birtokaira Ferdinánd tette rá a kezét, s annak heves- és külsőszolnokmegyei jószágait városunk földesurainak, Zay Péternek és társainak adományozta. Az elhalt testvére, Csulai Kende Péter ekkor a pozsonyi káptalan előtt személyesen megjelenván, tiltakozott a király és tanácsosai ilyen eljárása s a jószágok birtokba vétele ellen,⁴ egyszer- 1567. smind pedig, mivel értésére jutott, hogy őt maga

¹ M. Vélics, Defterek, I. 203—204. (Csobád és Margan helyneveket nem tudom értelmezni.)

² Az 1586-iki dézma-jegyzék a váci püsp. urad. lvtban.

³ Péterffy, Concilia, II. 166.

⁴ Cs. Kende Péter óvástétele a pozs. kápt. lvtban. Prot. 15. 21.

az elhalt testvér, László is, végrendeletileg kirekesztette nagy kiterjedésű uradalmaiból s ezek között Vásárhely, Kéktóráros, Rétkopáncs birtokából az által, hogy azokat királyi jóváhagyással a maga leányára, Móré Katalinra hagyta, s ezt az egri káptalan már be is iktatta a javakba, holott azokat kizárólag csak a fiágon levők örökölhették volna: még ugyanezen évben tehát az egri káptalanban személyesen megjelent és ott szokott módon ismét óvást tett az egész eljárás és a jogtalan bitorlók ellen.¹ Mágocsy Gáspár, ki ekkor | 1567. Egerben parancsnokolt, nem tudni minő alapon, szintén jogot formált városunkhoz, s Zayt, Liszthyt és Viczmándyt, az új javadalmasokat, forma szerint szintén tiltotta városunktól.² | 1567.

A magyar földesurak ezen versengése a török birodalmába eső helyek felett azt mutatja, hogy e községek, habár a török kincstári adózás terhei alatt nyögtek, mégis adtak valami jövedelmet magyar uraiknak is, s ezek találtak abban módot, hogy azt magoknak behajthassák. Pedig Miksa király maga is oly föltétellel kötött Drinápoly- | 1568. ban békét a törökkel, hogy mindenik félre nézve a tényleges birtoklás szolgáltassa a határt. Ámbár ez alkalommal az egyezkedő felek közé az erdélyi fejedelem, János-Zsigmond is odaértetett: mindazáltal Miksa pár év múlva külön alkura | 1579. is szorítá János-Zsigmondot, mely szerint ez a Tisza mellékére nem tart többé igényt, lemond a királyi czimről, elismeri Miksa felsőségét és megelégszik azzal, hogy mint fejedelem, Erdélyen kívül Bihar-, Középszolnok-, Kraszna- és Máramaros-

¹ Az egri kápt. bizonyítványa az óvásról 1567. nov. 15-ről a leleszi konvent ltban, El. 1531—1599. (Sub no 19. 1567.)

² Pesty Frigy., Magy. helynevek.

megyéket s a Szatmáron és Erdődön belől eső vidékeket birhassa, mely egyezséget utóda, Báthory István is elfogadott, annak kikötésével, hogy országát és a várakat, mikor a magyar király akarja, ennek tényleg átengedi.¹ Mindazáltal az erdélyi határhoz mégis elég közel estünk, | 1570. mert ez időben az a lugosi és karánsebesi kerületet s Zarándmegyét is magába foglalta,² mely utóbbi már szomszédos volt Csanádmegyével s a mi Szöllösünkhöz csak 12—13 km. távolságra esett.

Azonban, míg illetéknépen Erdélytől elszakítottunk, másfelől az anyaországgal való kapcsolatot is elvesztettük. Megyéink — Békés, Csanád, Csongrád — követői ugyanis már régóta nem jelentek meg a magyar országgyűléseken, nem is hivattak meg ezekre, nincs is rólok ezek tárgyalásai és végzéseiben semmi szó többé. Mikor a várak szükségeseinek ellátásai végett a megyék felosztattak, s a felebbezett perek bíróságainak székhelyei megállapítottak s mindkét esetben egyenként megneveztettek a vármegyék, hogy mindegyik melyik erősségnek és bíróságnak tartozékát képezi: mirőlünk sehol semmi említés többé, annak bizonyosságára, hogy a hivatalos Magyarország többé nem számított reánk és rendszeresen nem gondoskodott rólunk. A magyar földesuri kötelék volt a leglegszilárdabb, mely ha ily körülmények között meglazult is, de soha egészen el nem szakadt, s a magyar koronával való kapcsolatot úgy — ahogy fenntartá. A földesurak t. i. számot tartottak itteni birtokaikra akkor is, mikor azok mélyen beleestek

¹ Szilágyi, Erd. orsz. gyűl. eml. II. 279. 400.

² Szilágyi, Erd. orsz. gyűl. eml. II. 471. (Az egykoru Bizarus azonban Erdélyt már a Duna keleti partjától számítja. Ugyanő Debreczent arany- és ezüstabányákkal is megajándékozta. Petri Bizari, De bello Pannonico. Baselo, 1573, Schwandtnernél, Scriptores II. 344—345. II.)

a török birodalomba, s a hiteles helyek, káptalanok segítségével igyekeztek nyilvántartani, megóvni, vagy megújítani azokra vonatkozó jogaikat. S ez nemcsak a haszon kérdése volt reájok nézve, hanem egyszersmind élő és hatályos tiltakozás a török birtoklás és elnyomatás ellen, s a jobb jövő reményének folytonos világlatban tartása — úgy a török által elszakított jobbágyságra, mint a nemzetet képező kiváltságos osztályra, sőt a koronára nézve is, mely a hódoltságba esett helyek földesúri viszonyait a m. kir. kamara útján lehetőség nyilvántartani soha meg nem szünt.

Igy történt, hogy habár rég' volt az, mikor a magyar király városunkat és egyéb nagyszámu helyeket a Losonczy lányoknak adományozta, most ezek ketteje, t. i. Klára, Homonnai Drugeth Gáspár hitvese, és Dorottya, Kisvárdai Miklós özvegye, megakarta ujittatni az atyjoktól és nagybátyjuktól örökölt birtokokra vonatkozó jogait. Annakokáért sógoruk, Nagyidai Perényi útján kérvényt intéztek Miksa királyhoz, hogy az esztergomi káptalan által adassa ki számukra azon oklevelek hiteles másolatát, melyek szerint őket alföldi ősi birtokaik s ezek között Vásárhely joga megilleti, amely kérelemnek a király készséggel eleget is tett. E levelekre főleg azért lehetett szükség, mert királyi adományoztatások a török kezében levő jószágokra is egyre-másra történtek, s a távol lakó régi birtokos nem is sejthette, hogy egyik-másik jószágát kicsoda kéri fel? kinek adja a király? mikor és melyik várban, vagy káptalanban tartják meg arra nézve a beiktatást? Így kérhette fel valaki ez időtájon Ujvárost és Pereskutast is, melyek ekkor az öreg Mágocsy Gáspár tulajdonában voltak. Miksa királynak tudomásával volt ez utóbbi körülmény, de tudta azt is, hogy azok eredetileg a csanádi

káptalan uradalmihoz tartoztak s azért a pozsonyi kamarával kérdést intéztetett Mágocsyhoz, hogy miféle adományozás következtében birja ő ama falvakat? Mágocsy tehát a | 1574. kamara utján tudatta a királylyal, hogy ő I. Ferdinánd király adománya alapján tart azokhoz jogot, ki is mindaddig neki ajándékozta azokat, míg a káptalan ismét helyre nem áll.¹ Valószínű, hogy e felelettel Miksa meg is elégedett, mert érdekében állott a gazdag és nagyhatalmu Mágocsyt, Torna- és Beregmegyék főispánját, Munkács vár urát, kit ez időtájban már az ország mágnásai közé számítottak,² s aki Báthory István lengyel királylyal is meghitt levelezésben állott,³ — maga iránt jó hangulatban tartani; Ujvárosról legalább tudjuk, hogy az még 10 év multán is Mágocsy birtok volt.

Egyébként Miksa király pár év múlva meg is halt s utóda Rudolf, kinek egyáltalában szándékában sem volt birodalmi ügyeivel valami sokat foglalkozni, hosszabb időre békét kötött a törökkel, mialatt a magyar földesurak a jó szomszédság révén sok helyen bizalmasabb lábra helyezkedtek a pasákkal és bégekkel, úgyhogy ezek nem zárták el területeket a magyar javadalmasok megbízottai elől, hogy követeléseiket a hódoltsági területen is beszedhessék. Így járatta fel ezt a vidéket Mosóczy Zakariás, a nagy törvénytudó, az | 1578. ujonan kinevezett váci püspök is, hogy községenként haszonbérbe adassa a maga dézmáját, ami,

¹ Mágocsy levele a kamarához Orsz. It. NRA fasc. 283. no 65. A kamara válasza a királyhoz Orsz. It. NRA Elench. XV. 130.

² Leleszi orsz. It. Elench 1551—1599. M. 94. Sub nro 25. 1575. (E levéltár általában igen gazdag a Mágocsyakra vonatkozó adatokban.)

³ Szikszai S., Erd. orsz. gyül. eml. I. 414.

ahol a községek beváltak népesítve, neki sikerült is, habár igen potom áron. De a falvaknak $\frac{2}{3}$ -ada pusztaságban állott, mivel lakosai elfutottak. A gyulai bég még azt is megtette, hogy a megmaradt helyekről maga beszédette és úgy kézbesítette a dézmát a püspöknek.¹

Nem tudjuk, hogy tulajdonképen mi idézte elő a falvak ezen tengődő életét és pusztulását: de úgy látszik, hogy az folytonos volt s idővel még inkább növekedett. A váci püspök legalább, aki a maga csongrádmegyei tiszántuli 21 adózó községénél 1578-ra még képes volt 9 község dézma hasznbérét határozott összegekben előre megszabni, öt év múlva már csak 6 községnél követhette ezt az eljárást, a többire nézve pedig megelégedett annyival, amennyiért azokat bérbeadni lehetett, mely utóbbiak közzé esett a vidék főhelye, Vásárhely is.² Okolhatjuk a pestist is, mely az utóbbi

¹ Ez évből több dézma jegyzék maradt fenn a csongrádmegyei helységekről, melyek szerint a püspök a dézma váltáságot előzetesen így állapította meg a tiszántuli kerületben: Csépa —, Tápé —, Halásztelek —, Szelevény —, Bekén —, Thés 15, Héked (puszta) 7, Szentés 14—12 (»kertes«), Szeg (»otthon«) 16, Szentgyörgy (»otthon«) 20, Szentkirály —, Mártély —, Mindszent —, Kovászd —, Vásárhely (»otthon«) 40, Derekegyház 20, (»Vásárhelyen laknak«) Szentlászló 13, Tőke 22 frot, Fábiánsebestyén —, Donát —, Királyság —. Ahol semmi összeg sincs kitéve, ott a dézmaszedőknek az volt utasításuk, hogy amennyiért lehet, annyiért adják hasznbérbe a falut. (Az egykori jegyzék a váci püsp. urad. ltban. Processus decimalis per fr. Michaelém Althan 1719. ect. című perirathban.

² »Processus decimalis« etc. cz. perirat a váci püspöki uradalmi ltban. 152—154 ll. Csongrádmegye tiszántúli részében sem állott másképen a dolog. A püspök itt Csongrád dézma h. bérét 45 frtról 33-ra, Tömörkényét 34-ről 25-re szállította le. Egyébként az egészét jó magasra, 400 frtra, becsülte, ami azt mutatja, hogy a bizonytalan jövedelmű helyeket is lakták, s azok is képesek voltak fizetni.

évtizedek alatt ismételve lépett fel az országban, s legutóljára épen három egymást követő |1584—6. évben dühöngött.

De az is elősegítette a pusztulást, hogy a felvidéki magyar nemesek és kóbor katonák sűrűn zaklatták a jogszerű birtokosokat és a különben is mostoha viszonyok között élő jobbágyságot. Így nevezetesen Szegvár i Dóczy Kelemen, a nálunk is birtokos Dóczy család tagja, Rákóczy Lászlóval szövetségbe, fegyveres embereit a kis-korú Ramocsay István csongrádmegyei mámai birtoka ellen küldte le, kik ott több mint ezer arany forint értékű ingóságot raboltak. Illosvay Mihály ugyanezen birtokosnak szelevényi jószágán hasonló erőszakoskodást követett el, s ott több mint 500 arany forintnyi kárt okozott.¹ | 1585.

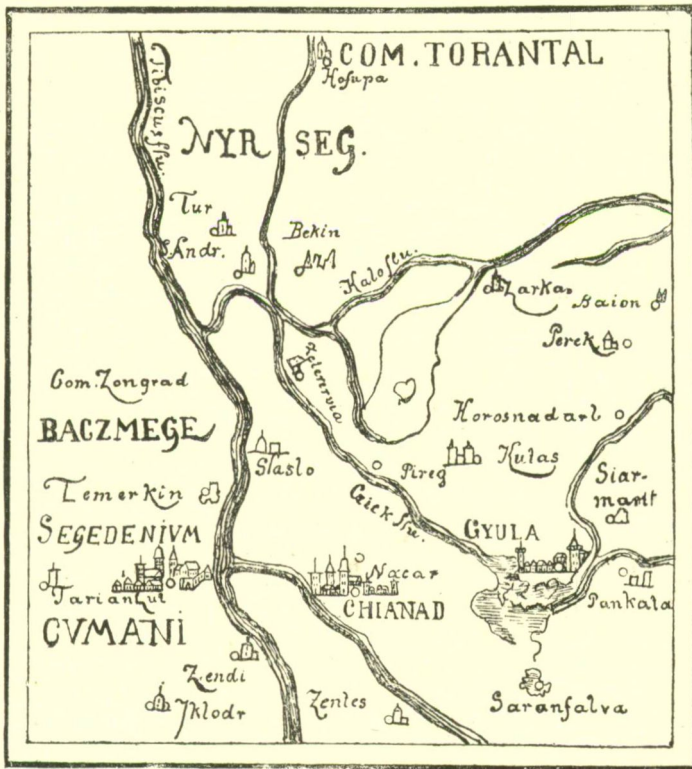
E kihágásokat a Ramocsay István anyja, Báry Potencziána, ki ekkor már a Tarcsay János neje volt, jelentette fel a magyar kormánynak, minek következtében Istvánfy Miklós nádori helytartó a tetteseket törvénybe idézte. Potencziána asszonynak említett helyeken kívül még Körtvélyesen, Anyáson, Szeren, Ellésen, Bökényben, Szentesen s több csongrád-, ung- és zemplénmegyei faluban is voltak birtokai, melyekről pár év | 1587. mulva a leleszi konvent előtt Tarcsayval együtt kölcsönös végrendeletben intézkedett.²

A gyér adatok, melyek e korszakban felőlünk szólanak, általában arra mutatnak, hogy ismét rossz idők fordultak vidékünk népére. Az országszerte

¹ Istvánfi idéző levele a tettesek ellen: Leleszi orsz. ltr. Elench 1551—1599. R. 76. Sub nro 22. fasc. 2. 1585.

² E végrendelet v. egyességlevél a leleszi orsz. lthn Lib. sig. 10. fol. 73. 1587. 15. 198.

föllépett hallatlan hideg tél, éhség s | 1586. drágaság¹ is pestissel szövetkezve² sanyargatta a föld népét. Valószínű, hogy a temesvári,

19. sz. H.m.Vásárhely vidéke 1579-ben.³

gyulai és jeni törökök portyázásaitól és kicsapongásaitól is kellett szenvednie határunknak, mert azok kegyetlen garázdaságai ellen az erdélyi fejedelem ismételve panaszt tett a szultán

¹ Lów, Mahometische History (egykoru napló), 1605. Köln. 142. l.

² Fraknoi, Magy. orsz. gyül. eml. VII. k.

³ Sambucus (Ortelius gyűjteményében) 1580-diki térképének részlete.

előtt,¹ azonban, mint említők, a portyázó magyar katonák is háborgatták és zsarolták e vidéket, annyival inkább, mert az a török hatalmában volt, kinek birodalmába fegyveres kézzel betörni egyik részről sem tekintették a fenálló béke megtörésének. Nehány ilyen vakmerő fegyveres vitéz elég volt arra, hogy egy egész falu népét megsarcolja és kirabolja. Ez történt P. e r e s k u t a s s a l is, melyre a hideg idő beálltával 5 kóbor katona rá- | 1586. rontott, ott 20—23 házat kirabolt, s a pénzt, ezüst- és ruhaneműeket a lakosoktól erőszakosan magához ragadta:² pedig e hely ez időtájt magyar földesurának, a csanádi káptalannak, is hűségesen adózott. Ezen kívül állandó csapás volt a mohácsi vész óta az egész országon, s vidékünkön is a hajduk garázdálkodása. Ezeket a zsákmányra és kalandra minduntalan alkalmat nyújtó háborus idők születték és táplálták. Voltaképen a rendes munkától és életmódtól elszokott afféle szegény legények voltak, kiknek életeleme és foglalkozása a harcz, az ideoda barangolás és portyázás, a rablás és fosztogatás volt. Számukat a különféle dúlások miatt földönfutóvá lett jobbágyság és köznemesség elzüllött tagjai folyton szaporították. Hideget, havat és meleget türve, rendszerint szabad ég alatt csapatokban barangoltak és féktelenkedtek, de bárki-nek szolgálatába is elszegődtek, aki nekik zsoldot és zsákmányt ígért. Pártállásra, törvényre, alkotmányra nem igen néztek. Most a magyar királyok, majd az erdélyi fejedelmek, majd a pártütők táborában szolgáltak: sehol fegyelmet nem tartottak s harczban és ezen kívül a legnagyobb kegyetlenséggel fosztogattak. A közönség és a törvény előtt

¹ Báthory Zsigmond levelei Haan és Zsilinszkynél 1583—1589. Békésm. okl.-tár 177., 180—2. 188—9. 205.

² A dúlásról szóló egykoru jegyzék az Orsz. Iiban. Lymbus.

nevök egyértelmű volt a haramiákéval; rettegés és iszonyat tárgya minden vidéken és minden nemzeti-ség előtt. Az országgyűlés számtalanszor elhatározta kiirtásukat, mit azonban a hatóságok soha sem hajtottak végre, s úgy látszik nem is vettek komolyan célba, már csak azért sem, mert a birtokos nemesség s a küzdő pártok mindenike, főleg a német és a török ellen egyformán támaszkodhattott rájuk, — mindenkor olcsó és jó katonanyagot találván készen bennök.¹

¹ Hajduknak vagy hajtóknak régen a barompásztorokat hitták, mint ez II. Ulászló király VII. végz. 60. címéből világosan kitűnik. Később a gyalog katonaságra adták e nevet, minthogy ez jobbára belőlök telt ki, amint az 1527-iki egri harc leírásánál az egykoru Velius megmagyarázza (Katona, Hist. Crit. XX. I. 218.) Azután pedig különösen azon hadicsapatok kapták e nevet, melyeknek főkép Bihar- és Szabolcsmegyékben volt otthonuk s állandó, külön lakóhelyet, birtokokat és szabadalmakat pedig később kaptak. Már az 1552-diki szegedi ostrom alkalmával kegyetlenkedtek e vidéken, amidőn Tinódy Sebestyén gonosz erkölceikért megfedette őket. (Tinódy, Históriaiás ének szegedi veszedelemről, Kassa, 1552. 128—132, 297—316. sorok.) A XVII. század elején a hajduk elemei némi javuláson mentek keresztül. Bocskay harcaiban pedig a nemzeti és vallásszabadság biztosítása körül magoknak hallhatatlan érdemet szereztek.